

Леся Ковач

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАКАРПАТТЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В ОЦІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

Аналізуються праці українських та зарубіжних науковців, присвячені вивченню суспільно-політичного розвитку Закарпаття в період його перебування у складі Чехословаччини. Констатується наявність неоднозначних оцінок щодо його загального розвитку. Відзначається значний доробок вітчизняних науковців у висвітленні маловідомих сторінок історичного минулого краю, його видатних особистостей, імена яких або знаходилися в цілковитому забутті, або були дискредитовані. Наголошується на потребі подальших наукових досліджень з вказаної проблематики. Зазначається, що науковій увазі потребує діяльність громадських організацій на Закарпатті. Зокрема, з'ясування їх ролі у становленні національної свідомості населення та розвитку національно-визвольного руху в краї.

Ключові слова: *Закарпаття, Чехословаччина, міжвоєнний період, дискурс, політика історичної пам'яті.*

Ковач Леся Леонідівна – кандидат історичних наук; науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Lesia Kovach. Socio-political development of Transcarpathia in the interwar period is in the estimations of domestic and foreign scientists. The works of Ukrainian and foreign scholars devoted to the study of socio-political development of Transcarpathia during his stay in Czechoslovakia are analyzed. It is stated that there are ambiguous assessments regarding its overall development. Significant achievements of domestic scholars are highlighted in the coverage of little-known pages of the historical past of the region, its prominent personalities, whose names either were completely oblivious or discredited. It is emphasized on the need for further scientific research on this issue. It is noted that the activities of public organizations in Transcarpathia require scientific attention. Especially is explored their role in the formation of national consciousness of the population and the development of the national liberation movement in the region.

Key words: *Transcarpathia, Czechoslovakia, interwar period, discourse, politics of historical memory.*

Останніми роками в країнах Центрально-Східної Європи все більшою підтримкою користуються партії правого спрямування, в риторичі яких одне з провідних місць займає тема «історичної правди», національної політики та національної пам'яті. Зростаюча популярність правих ідей знаходить своє відображення в заявах та діях високопосадовців, частина яких має анти-український зміст. Так, 5 листопада 2010 р. у Будапешті під егідою угорського уряду відбулося ІХ засідання Угорської постійної наради з проблем закордонних співвітчизників, на якому, зокрема, зазначалося, що: «стратегічною метою національної політики Угорщини є досягнення угорцями в Карпатському басейні різних форм автономії, позаяк це є гарантією збереження розірваної межами угорської нації» [1].

26 вересня 2017 р. міністр закордонних справ Угорщини П. Сіярто заявив: «Угорщина буде блокувати будь-які ініціативи, вигідні Україні у Міжнародних організаціях, особливо в ЄС». За словами угорської сторони, такі дії з боку Угорщини є реакцією на ухвалений Верховною Радою України (5 вересня 2017 р.) та підписаний Президентом України Петром Порошенком Закон України «Про освіту», який, як вважають у Будапешті, порушує

основні права та свободи угорської меншини, чисельність якої в Україні становить більш ніж 150 тис. осіб. Закон, серед іншого, визначає, що мовою освітнього процесу в навчальних закладах України є державна мова.

13 жовтня 2017 р. біля посольства України в Будапешті відбулася акція за назвою «Самовизначення для Закарпаття». Організатори заходу вимагали надати Закарпаттю право на самовизначення та свободу русинській, польській, болгарській, румунській, вірменській національним меншинам, які проживають на території України. Перед проведенням акції МЗС України надіслав Будапешту ноту протесту з вимогою заборонити цей захід. На протести українського МЗС угорська сторона повідомила про право громадян на мирні збори, під час яких учасники вільно висловлюють свої думки [2].

Після перемоги на парламентських і президентських виборах у Польщі політичної партії «Право і справедливість» суттєво погіршилися і українсько-польські відносини. 26 січня 2018 р. Сейм Республіки Польща, а 1 лютого 2018 р. Сенат ухвалили зміни до Закону «Про Інститут національної пам'яті», згідно з яким запроваджується кримінальна відповідальність за заперечення «злочинів українських націоналістів», скоєних щодо громадян Польщі у 1925 – 1950 рр., а територію Східної Галичини названо «Східною Малопольщею». Незважаючи на критику з боку Ізраїлю, України, США та Франції, 7 лютого 2018 р. Закон підписав Президент Польщі Анджей Дуда та спрямував його на розгляд Конституційного Суду, щоправда, із зауваженнями, що статті Закону, які стосуються українського питання, не відповідають Конституції Польщі.

Ідеї великодержавності також мають підтримку в Румунії (територіальні суперечки між Україною і Румунією довкола українського острова Зміїний (судовий процес відбувався у Міжнародному суді ООН з 2004 по 2007 рр.; претензії Румунії на український острів Майкан) та Чехії. Так, на одному з провідних чеських каналів було показано документальний фільм, що мав красномовну назву «Як ми втратили Підкарпатську Русь». А у 2014 р. в журналі «Правда» вийшла стаття чеського історика Давида Свободи «Чому Бенеш віддав Сталіну Підкарпатську Русь»

(«Prešo Beneš pustil Stalinovi Podkarpatsko»), в якій детально розкрито погляд автора на обставини, за яких тодішні лідери Чехословаччини відмовились від території Закарпаття. Основною причиною називається побоювання Е. Бенеша втратити ще й Пряшівщину (сучасна Словаччина), оскільки в ході переговорного процесу Й. Сталін чітко заявив, що якщо чехословацький уряд добровільно не відмовиться від своїх прав на ці землі, він піде ще далі. За словами автора публікації, те, що Закарпаття може відійти до СРСР, Е. Бенеш зрозумів після того, як радянські війська встановили контроль над Ужгородом у жовтні 1944 р. «Неочікувано, – пише Д. Свобода, – з'явився новий термін «Закарпатська Україна», хоча такої адміністративно-територіальної одиниці в Чехословаччині ніколи не було... Необхідно пам'ятати, – продовжує автор, – що до війни Підкарпатська Русь була частиною Чехословацької республіки, її найсхіднішою провінцією... Згідно з умовами Союзного договору, підписаного між Чехословаччиною і СРСР у кінці 1943 р. на двадцять років, обидві сторони зобов'язалися відновити Чехословаччину в її довоєнних кордонах». У статті підкреслюється, що Чехословаччина виявилася єдиною країною антигітлерівської коаліції, яка після закінчення Другої світової війни втратила свої території. Насамкінець автор висловлює сподівання, що за сприятливих обставин територія Підкарпатської Русі все ще зможе повернутися до складу Чехії [3]. На жаль, наукові публікації, в яких містяться приховані територіальні претензії до України, в Чехії є непоодинокими.

Певною мірою такі кроки збігаються з прагненням Росії підважити державний суверенітет Української держави над її територією. І хоча офіційна зовнішня політика країн Центральної і Східної Європи залишається переважно дружньою щодо України, глорифікація деякими громадянами та їхніми групами в цих країнах націоналістичної риторики на рівні як теоретичних, так і повсякденних практик, є серйозним викликом для всієї системи національної безпеки України.

Відповіддю на ці виклики має стати структурування національної пам'яті українців як нації співгромадян різного етнічного походження, з'ясування та поширення історичної

правди про етнічні групи, які здавна проживають на її території, створення спільних орієнтирів подальшого розвитку та забезпеченням на цій основі конструктивної взаємодії всіх складових українського суспільства.

Лише зважена оцінка усіх історичних обставин, неупереджене наукове осмислення фактів історії, розроблення та реалізація інтеграційної політики історичної пам'яті здатні стати запорукою консолідації української нації, миру і міжнародної безпеки.

Об'єктом цього дослідження став науковий і широкий суспільно-політичний дискурс щодо суспільно-політичної динаміки на території сучасної Закарпатської області України у міжвоєнний період. Предметом – особливості висвітлення цієї динаміки у радянській і сучасній українській науковій літературі та працях зарубіжних дослідників.

Визначення хронологічних меж дослідження міжвоєнним періодом спричинене тим, що політизовані інтерпретації подій того часу дедалі частіше використовуються конкуруючими групами інтересів як інструментарій досягнення певних політичних та інших цілей в сучасному політичному житті. Актуальність наукового осмислення подій означеного часу посилюється також значущістю здобутого знання про минуле для глибшого розуміння сучасної етнополітичної динаміки і окремих її потенційно конфліктогенних виявів у Закарпатському регіоні України та європейських державах, що з ним межують. Серед таких виявів – міфотворення довкола русинської ідентичності, протистояння між греко-католиками і частиною православних віруючих, котрі виявляють більшу, ніж де-інде, орієнтованість на Російську православну церкву, зацікавлення в національно-територіальній автономії українських угорців та ін. [4].

У радянському дослідницькому дискурсі історія міжвоєнного Закарпаття подавалася, переважно, як історія безперервної боротьби трудящих народних мас на чолі з Комуністичною партією проти соціального і національного гніту чеських колонізаторів, за возз'єднання з Радянською Україною. Такими є, зокрема, праці С. Білака [5], Б. Співака [6], Ю. Сливки [7] та ін. Діяльність інших політичних партій у регіоні в публікаціях названих та багатьох інших радянських суспільствознавців

представлена як буржуазно-націоналістична та ворожа інтересам широких верств населення; діячі українського національно-визвольного руху описуються виключно в негативному контексті: як посібники окупантів та зрадники інтересів власного народу.

Національна політика Чехословацької влади щодо українців характеризувалася як шовіністична, спрямована на придушення їхньої національної свідомості та віри у возз'єднання з Радянською Україною. Виявами такої політики називалися: створення різного роду шовіністичних теорій про культурну місію чеського народу щодо українського населення регіону, твердження про нездатність місцевого населення до самоврядування і самостійного життя. Для більш переконливого обґрунтування шовіністичного характеру політики чехословацької влади на Закарпатті наводилися також відомості про національність осіб різних професій і структуру їхньої галузевої зайнятості. «Досить сказати, – писав Ю. Сливка, – що ще в 1920 р. буржуазний уряд під приводом боротьби з «саботажем» та за нелояльність до нової влади звільнив 428 місцевих учителів. На їхнє місце в Закарпаття було спрямовано «заслужених» людей республіки» – легіонерів та російських і українських білоемігрантів, завданням яких було виховувати підрастаюче покоління у дусі покірності і лояльності щодо нової влади. В 1933 р. на Закарпатті з загальної кількості державних службовців українці становили 11%, а на транспорті – лише 2,2%» [7, с. 25].

Провідне місце в дослідженнях радянського періоду відводиться діяльності Комуністичної партії та соціально-економічній проблематиці. Подається детальний аналіз економічного розвитку регіону, соціальної структури та рівня життя населення. Так, пише Ф. Шевченко, за підрахунками О. Хланти, у 1921 р. у промисловості й ремісництві краю працювало 10,6% населення. У 1930 р. питома вага промисловості краю становила лише 2,2% [8, с. 31]. Наголошується на експлуататорсько-колоніальному характері соціально-економічної політики чеської влади стосовно населення краю.

Значне місце в роботах радянських науковців відводиться вивченню стану шкільної та вищої освіти. Відмічається розширення мережі освітніх закладів та збільшення кількості

освічених людей серед місцевого населення. Водночас, аналізуючи ситуацію в освітній сфері, дослідниця Я. Козловська вказує на той факт, що «якщо в перші роки після включення Закарпатської України до складу Чехословаччини (1919 – 1925 рр.) уряд, викорінюючи мадяризацію, якоюсь мірою сприяв розвитку українських шкіл на Закарпатті, то згодом повів на них рішучий наступ», розпочавши чехізацію населення [9, с. 29]. Ю. Сливка, зі свого боку, відмічає той факт, що неофіційний орган аграрної правлячої партії чеської буржуазії на Закарпатті «Podkarpatske hlasy» з усією відвертістю вимагав «рішуче засновувати школи з чеською мовою викладання», бо нібито «чеська мова для місцевого народу ближча і більш зрозуміла, ніж українська» [7, с. 26]. Вчений також звертає увагу на те, що на розвиток народної освіти на Закарпатті уряд Чехословаччини відпускав набагато менше коштів, ніж для інших частин республіки. В 1930 р. із загальної суми асигнувань на освіту у середньому на одного чоловіка по Закарпаттю, пише він, припадало тільки 3,3 крони, в той час як у Чехії – 11,4 крони. Тому в Закарпатті багато дітей не навчалися, росли неписьменними. В 1928/29 навчальному році з 116 тис. загальної кількості дітей шкільного віку 25,5 тис. дітей не були охоплені навчанням. В 1930 р. серед українського населення на 1 тисячу особи (старше десяти років) 424 осіб були неписьменними [7, с. 26].

У радянський час інтенсивно досліджувалося церковно-релігійне життя. Предметом найбільшої критики радянських суспільствознавців була греко-католицька церква. Так, дослідниця Н. Грабовська прямо називає об'єктом свого дисертаційного дослідження «експлуататорську діяльність уніатської церкви Галичини і Закарпаття та боротьбу проти неї прогресивних сил» [10, с. 4]. Хоча вище керівництво СРСР вважало греко-католицьку церкву своїм ворогом, багато греко-католицьких священників Закарпаття не відносили себе до українців і не мали прямого відношення до українського національно-визвольного руху.

Найбільш комплексною щодо розуміння ситуації на Закарпатті у міжвоєнний період є робота Д. Данилюка «Історіографія Закарпаття в новітній час (1917 – 1985)» [9]. Хоча деякі висновки вченого не позбавлені впливу радянської політичної ідеології та

цілком справедливо критикуються сучасними українськими науковцями, проте це жодним чином не применшує його наукового внеску у розуміння суспільно-політичних процесів, які відбувалися на Закарпатті у міжвоєнний період.

Суспільно-політичні наслідки перебування у складі Чехословаччини для Закарпаття Д. Данилюк оцінює негативно. Економічну політику чехословацької влади автор характеризує як колоніальну, спрямовану на згортання місцевої промисловості, пограбування природних багатств, жорстоку експлуатацію трудящих. Із приєднанням Закарпаття до буржуазної Чехословаччини, пише вчений, становище трудящих не поліпшилося. Вони й надалі залишалися під тяжким соціально-економічним та політичним гнітом, з тією лише різницею, що нові господарі – чеська буржуазія разом з місцевими експлуататорами – модернізували цей гніт, прикриваючись буржуазним демократизмом [9, с. 48].

Проте в пізніших своїх працях Д. Данилюк, як і переважна більшість українських науковців, не заперечує того факту, що Конституція ЧСР та діяльність президента Т. Масарика створили можливості для деяких демократичних зрушень: розвитку українського шкільництва, появи українських політичних партій, активізації українського руху. Згодом, на його думку, це призвело до часткової автономізації краю і створення восени 1938 р. уряду Карпатської України спочатку на чолі з А. Бродієм, а потім А. Волошином [11, с. 177 – 178].

Одночасно з радянськими науковцями історію Закарпаття міжвоєнного періоду досліджували історики української діаспори. Їхні концептуальні підходи й оцінки були близькі до підходів і оцінок інших учених зарубіжжя. До таких належить канадський дослідник П. Стерч. У своїй монографії на ґрунтовній документальній базі він детально аналізує міжнародне становище Карпатської України, дає оцінку внутрішньополітичній діяльності уряду А. Волошина, описує руйнівні дії польських і угорських військ [12].

Через призму національних інтересів закарпатських українців перебіг суспільно-політичних процесів у Центрально-Східній Європі вивчав відомий діяч українського національно-визвольного руху на Підкарпатській Русі та української політичної еміграції в

США В. Шандор (1907 – 2003). У ювілейній згадці про свого вчителя й наставника Олексу Приходька він, зокрема, зазначає, що великі зміни в національно-культурному та політичному житті Карпатської України у ХХ ст. стали можливими «завдяки жертвенній та витривалій праці одиниць». Загалом, період перебування Закарпаття у складі Чехословаччини вчений оцінює неоднозначно. З одного боку, пише він, із всіх держав Європи політика Чехословацької влади по відношенню до українців була найбільш демократичною. Вона довгі роки утримувала український Вільний університет, Українську господарську Академію в Подєбродах, Педагогічний інститут у Празі, Українську гімназію та ін. Еміграційне студентство зі всіх українських земель аж до років великої економічної депресії отримувало стипендії та закінчувало студії. «Проте в реальному житті виглядало так, що можна було бути українцям в Празі, але не в Ужгороді». «Чеська політика, – зазначає В. Шандор, – завела й піддержувала в нас москвофільський культурний рух, чим спричинила багато лиха. Тільки під кутом запамороченого чеського москвофільства могла з'явитися така нелогічність, що українці є теж членами великого російського народу» [13, с. 223].

Про позитивні зміни для українців у міжвоєнній Чехословаччині пише й канадський історик О. Субтельний, зазначаючи, що з усіх новостворених держав Східної Європи Чехословаччина була найдемократичнішою. Вона не проводила щодо своїх меншостей відкритої політики дискримінації та асиміляції, як Польща та Румунія. Найбільш конфліктним у відносинах Праги з її східною провінцією вчений вважає питання автономії, що робило ці відносини постійно напруженими. Однак, на думку О. Субтельного, чехи дозволили карпатоукраїнцям більшу міру політичної та культурної самореалізації, ніж вони будь-коли мали [14, с. 387 – 388].

У працях науковців української діаспори також детально проаналізовано державно-церковні відносини, зокрема, діяльність греко-католицької церкви. Так, у роботах С. Зеркаль [15] та А. Пекар [16] наведено статистичні дані про кількість віруючих, проведено порівняльний аналіз греко-католиків з іншими вірянами, розкрито діяльність окремих владик та їхній вплив на

національну самосвідомість русинів/українців. С. Зеркаль звертав увагу на велику кількість серед греко-католицьких священників проугорськи налаштованого духовництва. Зі свого боку, А. Пекар, висвітлюючи діяльність церкви та її керівників, пише про негативний вплив на життя краю саме православної церкви, яка, на його думку, була лише спробою розчленувати народ.

Колектив американських науковців, робота яких цілком присвячена дослідженню національних меншин у країнах Центрально-Східної Європи протягом 1919 – 1980 р., доходить висновку, що, незважаючи на прихильне ставлення Чехословацької влади до Підкарпатської Русі (остання мала стратегічне значення для нової держави, забезпечуючи зв'язок з Румунією, союзником Чехословаччини по Малій Антанті у міжвоєнний період), більшість політичних партій провінції критично ставилися до Чехословацької держави. Звинувачення мало політичний, релігійно-культурний та економічний характер. Зазначається, що чехословацький уряд не розумів психологію русинів, їхній релігійний світогляд, культурні звички, масову бідність та не виконав своєї обіцянки надати краю політичну автономію. Підсумки парламентських виборів, на яких «чехословацькі» політичні партії здобули «меншість голосів» у Підкарпатській Русі, продемонстрували масштаб протестного голосування. На виборах 1935 року, які були останніми перед падінням республіки, Компартія здобула 25,6% усіх голосів виборців, хоча від провінції – лише 10%. Стільки само одержали комуністи у Національній Асамблеї. Автономний блок підтримало 14,9% виборців провінції. За угорські Християнсько-соціалістичну та Національну партії проголосувало 11% виборців. Католицька партія здобула 2,8% голосів [17, s. 127].

Критично оцінюють автори дослідження й національну політику міжвоєнних Польщі, Чехословаччини, Югославії. Зазначається, що жодна з них не була мононаціональною державою. Як і в Румунії та Болгарії, значною тут була частка національних меншин. На жаль, констатують дослідники, тодішні уряди або не усвідомлювали, або виявилися нездатними розв'язувати міжнаціональні проблеми у дусі компромісу та партнерства. В майбутньому не було б ворожнечі, кровопролиття, ненависті, бажання

співпрацювати з нацистською Німеччиною та комуністичним Радянським Союзом, або ж ці загрози були зведені до мінімуму, якби уряди цих країн спромоглися забезпечити внутрішній мир і справедливість.

Причиною зростаючого невдоволення національних меншин своїм становищем автори дослідження називають і соціально-економічну політику правлячих режимів. На думку дослідників, саме наявність диспропорцій у доступі до соціально-економічних ресурсів не дозволила посилити національні меншини в економічному плані та позитивно вплинути на гармонізацію міжнаціональних відносин. «Розподіляючи населення на громадян першого, другого та третього сортів з огляду на їхнє етнічне походження, ті, хто керував Польщею, Румунією, Югославією, меншою мірою Чехословаччиною, отримали наслідки, до яких були не готові, і їх політика почала руйнуватися» [17, с. 21].

Одночасно з процесами суверенізації Української РСР і становлення сучасної держави Україна відбувалося певне зближення концептуальних підходів вітчизняних і зарубіжних (у тому числі діаспорних) учених до вивчення й описання суспільно-політичних відносин у теперішній Закарпатській області України у міжвоєнний період. Найперше це зумовлювалося ослабленням, а згодом і усуненням пресингу на вітчизняне суспільствознавство комуністичної ідеології, розширенням доступу українських учених до раніше закритих для них архівних джерел інформації, а також до результатів дослідницької праці їх зарубіжних колег. Доволі повне уявлення про відповідні трансформації дають фундаментальні історіографічні дослідження О. Рафальського [18] та О. Феркової [19], публікації І. Мищака [20, с. 410 – 421]. Ці та інші автори проаналізували динаміку тематичних переваг українських вчених, які продовжували або долучалися до дослідження суспільних процесів у Закарпатті, у тому числі етнополітичних.

Найбільш дослідженими темами у вітчизняному дискурсі є теми: «Карпатської України» [21], суспільно-політичні погляди і життєвий шлях її першого і єдиного президента А. Волошина [22], діяльність українських політичних партій, національно-культурних товариств та громадських організацій, насамперед товариства «Просвіта» [23]. Водночас спрямованість роботи інших

громадських організацій, які діяли поза межами Праги, Ужгорода, Подебрад та інших великих міст Чехословаччини і які мали не менш вагоме значення у становленні українського національно-визвольного руху на Закарпатті, таких як Товариство педагогічне в Береговому, крайові пластунські організації, все ще залишається поза увагою вчених. Хоча саме завдяки їх активній діяльності вдалося не лише уникнути асиміляції українців у тих місцях їхнього проживання, де вони становили етнічну меншість, але і розширити мережу освітніх закладів, що сприяло формуванню національно свідомої молоді, яка в майбутньому стала активним учасником національно-визвольних змагань на Закарпатті, політичним підсумком яких стало проголошення Карпатської України, що продовжило процеси державотворення та суверенізації українських земель, перервані після поразки Української революції 1917 – 1921 років.

Серед праць історико-політологічного характеру, присвячених вивченню політичного становища Закарпаття у міжвоєнній Чехословаччині, необхідно відзначити колективну монографію співробітників Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України «Закарпаття в етнополітичному вимірі» (2008 р.), виконану під керівництвом М. Панчука [24], навчально-методичний посібник «Карпатська Україна в контексті українського державотворення» (2008 р) [25], українсько-угорське видання «Закарпаття 1919 – 2009 років» (2010 р.) [26].

Авторським колективом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України здійснено детальний аналіз соціально-політичного становища Закарпаття у міжвоєнній Чехословаччині. Зроблено висновок, що Чехословацька республіка в основному сприяла утвердженню етнічної і релігійної ідентичності етнічних груп краю, активізації діяльності освітніх установ і релігійних організацій. Поряд з цим, зазначають автори дослідження, чехословацький уряд дозволяв пропагувати русофільську, українофільську і русинофільську орієнтації, надаючи в певні періоди перевагу тій чи іншій із них. Розбудова чеської держави сприяла поширенню чеської мови в державних установах та системі освіти. На становленні української ідентичності була зосереджена діяльність українських громадських та

політичних народницьких організацій, а також частини парафій греко-католицької церкви [24, с. 284]. Вищезазначене дає підстави для висновку, що політика чехословацької влади, хоча і була більш демократичною, порівняно з політикою інших держав, до складу яких у різний час входила територія українського Закарпаття, проте вона також була спрямована на розмивання національної ідентичності українців.

Не оминає авторський колектив і складних питань періоду суверенізації Карпатської України (1938 – 1939 рр.), зокрема, тему співпраці автономного уряду Підкарпатської Русі під керівництвом А. Волошина з Німеччиною: факт відкриття німецького консульства в Хусті, допомогу військових німецьких радників у підготовці карпатських січовиків, налагодження економічних стосунків [24, с. 297]. В сучасному суспільно-політичному дискурсі ці питання дедалі частіше стають предметом політичних спекуляцій та дискредитації українців з боку деяких сусідніх держав, негативно інтерпретуються у науковій літературі. Наведені факти співробітники Інституту пояснюють тим, що Німеччина на той час була єдиною великою державою, яка обіцяла закарпатцям своє заступництво. Саме за її підтримки Кабінет Міністрів А. Волошина сподівався зберегти територіальну цілісність краю в період загострення міжнародного становища в Центральній Європі, захистити населення від угорської агресії.

У зазначеній монографії також детально аналізується національна політика уряду А. Волошина. Зазначається, що хоча пріоритетом і була українізація суспільного життя (уряд автономії домагався введення в усіх школах, державних та інших установах обов'язкового використання української мови), але це відбувалося без ущемлення прав і свобод представників інших етнічних груп. Щоправда, констатують автори дослідження, в умовах внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників, які робили внутрішньополітичне становище Карпатської України вибухонебезпечним, та з метою консолідації всіх патріотичних українських сил уряд А. Волошина провів низку недемократичних акцій. Зокрема, була запроваджена досить жорстка цензура на газети й журнали, що видавалися в Карпатській Україні, закрито місцеві осередки русофільського культурно-просвітницького товариства ім. Духно-

вича і окремі русофільські антиукраїнські видання [24, с. 295]. Таким чином, у роботі об'єктивно оцінено характер політики уряду А. Волошина періоду 1938 – 1939 рр., названо чинники, які цю політику визначали.

Політико-правовим аспектам перебування Закарпаття у складі Чехословаччини присвячено монографічне дослідження Б. Ринажевського [27]. Робота охоплює період 1918 – 1939 рр.: від становища краю у складі Угорщини після Першої світової війни до проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р. У центрі дослідної уваги автора – правові основи проголошення незалежної Карпато-Української держави; формування української державності в Чехословаччині в умовах автономії; роль Сейму Карпатської України у конституюванні незалежності Карпатської України.

Оцінки сучасними українськими науковцями політики Чехословацької держави міжвоєнного періоду на території теперішньої Закарпатської області України в окремих аспектах суголосні з характеристиками, які дають цій політиці самі тогочасні чехословацькі керівники, а в інших – якщо й не діаметрально протилежні, але відмінні. Як показує аналіз, провідною тезою позиції чеських державних діячів є твердження, що саме в період перебування Закарпаття у складі Чехословаччини відбулося кількісне збільшення навчальних закладів з руською/русинською мовою навчання та відродження національної самосвідомості карпаторуського народу. Що ж стосується звинувачень у невиконанні умов Сен-Жерменського мирного договору, насамперед у частині надання Підкарпатській Русі статусу політичної автономії, то основною причиною цього Едвард Бенеш називає політичну, господарську і соціальну слабкість слов'янського елемента, порівняно з угорцями та євреями, які, на його переконання, з часів старого режиму були краще озброєні. За словами Е. Бенеша, негайне надання автономії Підкарпатській Русі означало б відкрити шлях до національних утисків: «Меншість, – пише він, – панувала б над більшістю... За такої ситуації було обов'язком праявної демократичної влади передовсім взятися за довголітні політичні, господарські й культурні підготування, щоб витворити правдиву демократичну автономію. Треба було створити власні народні школи й таким чином підготувати політично освічені

народні маси, треба було підготувати організації політичних партій, яких тут досі не було, треба було впорядкувати самоврядування і народну гігієну, підготувати нову церковну організацію... » [28, с. 37]. Подібну позицію обстоює сучасний чеський дослідник П. Шворц, котрий також вважає, що нормальним політичним життям місцеве населення Закарпаття почало жити з часу входження краю до складу Чехословаччини [29, s. 36 – 61].

Висновки досліджень українських науковців щодо означеного періоду політичної історії Закарпатської області не такі однозначні й однозначні. Так, А. Ковач переконаний, що в цей час у краї відбувалися приховані тенденції чехізації українців Закарпаття. Натомість І. Мацелюх наполягає, що: «із усіх іноземних країн, до складу яких історично входило Закарпаття, Чехословаччина виявилася найбільш демократичною і лояльною щодо розвитку національних меншин, компромісною щодо засад віросповідання, прихильною до розвитку національних мов» [30, с. 9].

Історик С. Віднянський, всебічно проаналізувавши як позитивні, так і негативні моменти перебування Закарпаття у складі Чехословаччини, зазначає, що, незважаючи на те, що практично до останніх днів існування Чехословацької республіки автономія Закарпаття залишалася на папері (з ряду суб'єктивних та об'єктивних причин деякі зрушення відбувалися тільки з жовтня 1938 р. до 15 березня 1939 р.), а політика чехословацького уряду в краї мала непослідовний, багато в чому суперечливий характер, все ж не можна заперечити загалом позитивних тенденцій соціально-економічного й культурно-політичного розвитку Закарпаття у міжвоєнні роки. Вчений переконаний, що доля до закарпатців на цей раз була значно «прихильнішою», ніж, наприклад, до населення Буковини та Східної Галичини й Волині, які перебували, відповідно, «під Румунією та Польщею». «Чеський уряд, – пише С. Віднянський, – у населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав. З 1919 до 1933 р., наприклад, державні інвестиції на розвиток Закарпаття становили близько 1,6 млрд крон. Усе це сприяло значному поживленню економічного життя в Закарпатті у 20–30-ті роки» [31, с. 12].

Ще один масив вітчизняних досліджень історії Закарпаття становлять праці про життєдіяльність та суспільно-політичні погляди діячів української еміграції в Чехословаччині, про їхній

внесок у становлення української національної ідентичності населення краю. Так, сучасний закарпатський дослідник П. Ференц [32, с. 106 – 117] подає детальні біографії І. Панькевича, В. Пачовського, А. Аліськевича. У роботах А. Ковача [33, с. 250 – 256] та П. Ходанича [34] представлено результати дослідження наукової і суспільної діяльності В. Пачовського та І. Панькевича. Про життєвий шлях та громадянську позицію К. Заклинського дають уявлення роботи В. Габора [35] та М. Мушинки [36].

На окрему увагу заслуговує праця О. Довганича «Карпатська Україна в боротьбі за незалежність: репресії проти її оборонців та керівників» [37]. У ній зібрано біографічні довідки усіх 32 послів Сейму Карпатської України. Тривалий час імена цих людей перебували в цілковитому забутті. Майже половина з них були репресовані угорським та радянським режимами. Лише після здобуття Україною державної незалежності почали з'являтися окремі статті про їхні суспільно-політичні погляди та життєвий шлях. Було надано об'єктивну оцінку їхній діяльності.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив неоднозначний характер оцінок розвитку Закарпаття у міжвоєнний період. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці одноставні в тому, що, порівняно з попередніми режимами, чехословацький був найбільш демократичним у ставленні до українців. У країні були створені умови для активізації українського суспільно-політичного та культурного життя, формування політичних партій та громадських організацій. Було розширено мережу навчальних закладів з українською мовою навчання. Однак, з погляду багатьох дослідників, Чехословаччина, як і більшість новоутворених після Першої світової війни держав Східної Європи, виявилася не готовою до справедливого вирішення національного питання. Серед причин поширення опозиційних настроїв щодо чехословацької влади на Закарпатті як українські, так і зарубіжні науковці називають невиконання нею узятих на себе зобов'язань щодо надання краю статусу національно-територіальної автономії, гарантованого Сен-Жерменським мирним договором. Також вказується на наявність суттєвих диспропорцій у доступі до соціально-економічних ресурсів та нерозв'язання проблем, пов'язаних з масовою бідністю українського населення.

Безперечним досягненням сучасного вітчизняного суспільно-політичного дискурсу є поява праць, в яких висвітлено життєвий шлях та політичну позицію діячів українського національно-визвольного руху на Закарпатті, імена яких тривалий час або замовчувалися, або були дискредитовані тоталітарними режимами. Подано всебічний аналіз суспільно-політичних процесів періоду суверенізації Карпатської України (1938 – 1939 рр.).

Загалом як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці введено до наукового обігу та проаналізовано значну кількість документів, вивчення яких дозволяє скласти комплексне уявлення про розвиток Закарпаття у міжвоєнний період, відповісти на непрості питання історичного минулого українського народу, сформувані пріоритети майбутніх наукових розробок. Подальше з'ясування історичної правди значною мірою унеможливить сучасні політичні спекуляції як з боку деяких сусідніх держав, так і антиукраїнських сил всередині країни, сприятиме зміцненню національної безпеки України.

1. Усі дії по створенню угорської автономії в Закарпатті контролюватиме уряд Угорщини. URL: <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-75105-Usi-dii-postvorenniu-uhorskoj-avtonomii-na-Zakarpatti-kontroliuvatyme-uriad-Uhorshchiny>

2. Попри протест Києва в Будапешті відбулась акція «Самовизначення для Закарпаття». URL: <http://www.dw.com/uk/a-40950209>

3. Svoboda D. Prečo Beneš pustil Stalinovi Podkarpatsko // Žurnal pravda. URL: <https://zurnal.pravda.sk/neznama-historia/clanok/317157-preco-benes-pustil-stalinovi-podkarpatsko>

4. Незважаючи на критику з боку України та Польщі, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан знову заявив, що угорській меншині в Україні потрібні автономія та подвійне громадянство (17.05.2014). URL: <http://www.dw.com/uk/a-17643000>

5. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938 – 1939 рр.) // Український історичний журнал. 1972. №5. С. 31–40; Білак С.М. Народ за ними не пішов. Ужгород: Карпати, 1981. 216 с.

6. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930 – 1945 роках. Львів, 1963. 381 с.; Співак Б.І. Революційний рух на Закарпатті в 1924 – 1929 роках. Ужгород, 1964. 144 с.

7. Сливка Ю.Ю. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929 – 1937 рр. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 156 с.

8. Шевченко Ф.П. Боротьба за радянську владу на Закарпатській Україні. Київ. 1950. 92 с.

9. Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917 – 1985). Львів: Вища школа. Видавництво при Львівському Державному університеті, 1987. 130 с.
10. Грабовська А.М. Експлуататорська діяльність уніатської церкви Галичини і Закарпаття та боротьба проти неї прогресивних сил у першій третині ХХ століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02; Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. Львів, 1970. 19 с.
11. Данилюк Д. Історія Закарпаття: навч. посібн. Ужгород: Подяка, 2013. 304 с.
12. Стерч П. Карпато-українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. 288 с.
13. Шандор В. Закарпаття. Історично-правний нарис від ІХ ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. 292 с.
14. Субгельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вступ. ст. С.В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. С. 387 – 512 с.
15. Зеркаль С. Національні та релігійні відносини на Закарпатті. Нью-Йорк, 1956. 37 с.
16. Пекар Атанасій В. Нарис історії церкви Закарпаття. – Т.1: Єрархічне оформлення. Серія: II «Записки ЧСВВ». Рим: Видавництво ОО Василян, 1967. 241 с.
17. Horak, Stephan M. Eastern European. National Minorities, 1919–1980. Littleton: Libraries Unlimited, INC, 1985. 365 s.
18. Рафальський О.О. Національні меншини України ХХ століття: Історіографія: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.06; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. Київ, 2001. 45 с.
19. Ферков О.В. Історія Закарпаття у крайовій угорськомовній історіографії ХІХ – початку ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.06; Ужгородський національний університет. Ужгород, 2004. 205 с.
20. Мишак І. Закарпаття напередодні Другої світової війни у працях сучасних українських істориків // Історіографічне дослідження в Україні: збірник наукових праць. Вип. 19 Київ, 2008. С. 410 – 421.
21. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. Ужгород: Карпати, 1992; Вегеш М.М. Карпатська Україна в 1938 – 1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02; Вегеш Микола Миколайович; Ужгородський ун-т. Ужгород, 1994. 20 с.
22. Турияница В.В. Міфи, факти і оцінки (Августин Волошин в історіографії). Ужгород: Патент, 1996.
23. Стряпко І. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920 – 1939): монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 5; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: ЗППО, 2012. 238 с; Яцина О.Ф.

Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920–1939 рр): автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009, 20 с.; Токар М. Ю. Коротка історія «Просвіти» в Сторожниці: до 75-ї річниці заснування «Просвіти» в Сторожниці та 80-річчя крайової «Просвіти». Ужгород. держ. ун-т, каф. політології, Закарпатське крайове товариство «Просвіта». Ужгород : Госпрозрахунковий ред.-вид. від. ком. інформ., 2000. 33 с.; Федака П. Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Русі-України (1920–1939). Ужгород, 1991. 52 с.; Данилюк Д. Роль товариства «Просвіта» у розвитку історичної науки на Закарпатті // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19: «Просвіта» оберіг незалежності та соборності України / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича; відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд.: Феодосій Стеблій, Володимир Пашук. Львів, 2010. С. 583–588; Шикітка Г.М. Становлення та організаційна діяльність «Педагогічного товариства Підкарпатської Русі» // Наукові записки. Серія: педагогіка. 2015. № 2. С. 9 – 14.

24. Закарпаття в етнополітичному вимірі / ред. Ю. Левенець, М. Панчук, В. Войналович, В. Котигоренко, Н. Кочан. Київ.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.

25. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Ужгород: Капати, 2008. 256 с.

26. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / ред. М. Вегеш, Ч. Фединець. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.

27. Б. М. Ринажевський Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939): монографія; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Укр. Акад. держ. упр. при Президенті України. Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. 198 с.

28. Бенеш Е. Промова про підкарпатурський проблем і його відношення до Чехословацької Республіки. Прага: Краєва Управа ЧСЛ. Легіонерської Громади Підкарпатської Русі в Ужгороді. В генеральній комісії видавництва Орбіс, 1934. 62 с.

29. Švorc P. Začlenenie Podkarpatskej Rusi do CSR // Cesko-Slovenska historicka ročenka. Prešov, 1997. 126 s.

30. Мацелюх І. Правовий статус українського Закарпаття за Конституційною хартією Чехословацької республіки 20 лютого 1920 року // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. №5. С. 5 – 9.

31. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 108 с.

32. Ференц П. Національно-культурна українська еміграція на Закарпатті в 20 – 30-х роках ХХ ст. / Карпатика. Вип. 9. Ужгород, 2001. С. 106 – 117.

33. Ковач А. Педагогічна діяльність Василя Пачовського на Закарпатті у 1920-х роках // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. Вип. 42 (1). С. 250 – 256.

34. Ходанич П. М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті у міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. Київ, 2000.

35. Габор В. Заклинський Корнило Романович // Українська журналістика в іменах. Львів, 1997. Вип. 4.

36. Мушинка М. Син славетного роду: до 110-річчя з дня народження Корнила Заклинського // Календар «Просвіти» на 1999 р. Ужгород, 1999. С. 222 – 223.

37. Довганич О.Д. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність: репресії проти її оборонців та керівників / післямова Миколи Вегеша. Ужгород: Гражда, 2007. 140 с.